

Dr. Makkai Béla CSc.

HABILITÁCIÓS TÉZISEK

Magyarok temetője, Ó-Románia

A regáti magyarság a dualizmus kori nemzetpolitikában

című kötet, mint habilitációs értekezés

1. A kötetről általában – célok, módszertan, eredmények

A szlavóniai és bosznia-hercegovinai magyar diaszpórák kormányzati támogatásáról szóló kandidátusi értekezésem lezárása (1994) óta tudományos kutatásaim homlokterében továbbra is a magyarság szállásterületével határos vidékek (immár Bukovina, s az egykori Milkói Püspökség és a Szörényi Bánság területeit is magába foglaló Ó-Románia) kivándorolt magyarjainak segélyezését, szervezését célzó dualizmus kori titkos kormányzati erőfeszítések állnak. Választott témám az örvendetesen megélnékülő kisebbség- és etnikumkutatások tárgykörébe tartozik, de érinti a korszak és régió nemzet- és szomszédságpolitikai törekvéseinek problematikáját, ezért alkalmas a marxista történetírás által markánsan eltérő hangsúlyokkal értékelt kérdések – mint a párhuzamos nemzetépítések konfliktusai, vagy a történelmi Magyar Királyság feldarabolásában játszott szerepek, felelősség mértékének megítélése – árnyalására is.

Munkám forrásbázisát a világháború előestéjén vezetett külföldi nemzetgondozási akciók levéltári iratanyaga (a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára miniszterelnökségi állagaiból a *Romániai akció* iratai; a Református Egyház Zsinati Levéltára külügyi irataiból az *„Oláh-moldvai misszió”* anyaga), a kormányzati segélyakció kulcsszereplőinek memoárjai, és a regáti magyar sajtó (*Bukuresti Magyar Közlöny, Bukuresti Híradó, Bukaresti Magyar Újság, Romániai Hírlap, Romániai Magyar Újság*, stb.) orgánumi képezik.

Az anyaország és diaszpóra intézményes kapcsolatáról kortárs publikációk – vélhetően a támogatások bizalmas természete és külpolitikai kockázatai miatt – nem születtek. A kevés kivételbe tartoznak Barabás Endre, Jancsó Benedek, Oberding József György és Sebestyén Ede valamint az emlékiratokat jegyző Koós Ferenc, Veress Sándor, Bálinth János, Kertész József (és kései „tükörként” Nagy Sándor) munkái. A kötetben igyekeztem hasznosítani a kérdés számos vetületét kimunkáló szerzők (Ábrahám Barna, Balaton Petra, Bárdi Nándor, Borsi-Kálmán Béla, Köpeczi Béla, Miskolczy Ambrus, Pászka Imre, s különösen Seres Attila, valamint az erdélyiek, Benkő Samu, Demény Lajos, Egyed Ákos, Nagy Botond, Pál Judit, Péntek János, Pozsony Ferenc, stb.) eredményeit. A romániai magyar tudományosság képviselőinek munkásságát még hangsúlyosabbá teszi, hogy a román nyelvismeret és a megélt kisebbségi helyzet nem csak erkölcsi „felhatalmazást”, de nagyobb lehetőséget is

biztosít számukra további fontos források (hagyatékok, gyülekezeti irattárak,) azonosítására és a téma még teljesebb feldolgozására.

Az „idehaza” és „odaát” szemléleti kettőssége bizonyos értelemben már a kutatási eredmények értelmezésében is megjelenik, hiszen a bőséges forrásanyag birtokában alkalmam nyílt a dualista korszak küldetéses nemzetfelfogását szembesíteni a közvetlen szomszédságismereten nyugvó, az elbocsátó- és befogadó hazával egyaránt lojális, s a nemzetközi erőviszonyokkal tényszerűbben számoló „kül-magyar” önszemlélettel. S a részletes sajtó-értesülések, s az általuk szemlézett román laptársak közleményei, valamint a miniszterelnökségi iratokhoz csatolt román diplomáciai- vagy sajtómegnyilvánulások hiteles fordításai lehetővé tették az idegen befogadó közeg viszonyulásának, szándékainak felmérését s egy – legalább részben – kétpólusú elbeszélő mód érvényesítését is. A dialektikus megközelítések jól érvényesíthetőek voltak, az osztrák-magyar külképviseltek és a kétkezi dolgozó tömeg, főváros-vidék, katolikus-protestáns relációban is. Így kézenfekvő volt, hogy a feldolgozás módszerül ne a kronologikus, hanem a tematikus kifejtést válasszam, annál is inkább, mivel társadalomtörténeti elemzésekkel érzékletesebb képet nyerhetünk a kivándorolt magyarok közösségi viszonyairól, jellegzetes magatartás-formáiról. A társ- és rokontudományok eszköztára is segítségemre volt a dolgozat megírásában (úgy, mint a gazdaság-, sajtó-, egyház- és diplomáciatörténet, demográfia, társadalomlélektan). Összegző megállapításaim megfogalmazásához korábbi monográfiáim konklúziói is hozzásegítettek, még ha nem is végeztem tételes összevetést a délszláv és a román etnikus közegbe kivándorolt magyarok kormányzati támogatásának sajátosságairól.

A rendszerváltás előtt a határon túli magyarság problémaköre a történettudomány vaskos tabujának számított, s a 2016-ban elkészült három kötetes *Székelyföld története* megjelenése ellenére a téma feldolgozása máig igen töredékesnek mondható.

Az áttekintett források tükrében mégis megállapítható, hogy az emberöltőnyi ideig tartó kormányzati felelősségvállalás és (paternalista) gondoskodás hatékonyan szolgálta a természetes és erőszakos asszimilációtól fenyegetett nemzettöredékek öntudatra ébresztését, s egy távlatos, de alapjában véve *önvédelmi* karakterű nemzetpolitika kereteibe integrálását. A kettős Monarchia nagyhatalmi státusa, a magyarság látványos demográfiai, gazdasági és kulturális fejlődése a korszakban kedvezett a nyugati mintákon kisarjadó államnemzeti törekvéseknek, a magyar kormányzat nemzetiségi- és szomszédságpolitikáját az expanzív szándékok mellett mégis bizonyos megcsonkulási félelmek és önvédelmi reflexek is befolyásolták.

A közreadott dolgozat jól illeszkedik a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbség- és Etnikumkutató Intézetében folyt kutatások koncepciójába. Történeti perspektívába állítja a határon túli lét problematikáját, s – az eddig csaknem teljesen ismeretlen levéltári anyag feltárásával – hozzájárul egy „kronológiai hiátus” kiküszöböléséhez; annak lehetőségét kínálva, hogy a teljes szuverenitását elnyert, ám Trianon determinizmusába szorított Horthy-Magyarország nemzetpolitikáját és intenzív segélyprogramját összevessük a „nagyhatalmiság” magabiztosságával, egyszersmind túlbecsülésével jellemezhető dualizmus kori kezdetekkel; egyúttal „tapasztalati” háttérrel nyerjük a jelenkori diaszpóra-gondozás és nemzetpolitika formálásához.

A kötetben tárgyalt időszak értelmezhető az anyaország–kisebbségi magyarság kapcsolat előtörténeteként, olyan ma is aktuális kérdésfelvetésekkel, mint az állampolgárság elvesztésének és visszanyerésének egyéni és kormányzati felelőssége, vagy a nemzeti kötődések társadalomformáló ereje, és közgazdasági haszna.

A vizsgált kérdéskör idő- és térbeli kiterjesztése ugyanakkor elénk tárja az Európai Unió egyik legégetőbb gondját, a (földrészekén átívelő) migráció és a bevándorló tömegek társadalmi beilleszkedésének problematikáját is, további ösztönzést adva az ez irányú kutatásoknak.

2. A habilitációs dolgozat tartalmi összefoglalása

1. fejezet: A Kárpátok hegyvonulata évszázadok óta egy fajta „félíg áteresztő hártya”-ként működik a magyar és román nemzet demográfiai és nemzetépítési versengésében, amelynek a 19. század utolsó harmadában a két dunai fejedelemség (az egyesítést követően, 1881-től királyság), a *Regát* is színterévé vált. A terület, ahová a dualista korszakban a megélhetés gondjaitól úzve (románok és szászok mellett) magyar munkavállalók tízezrei áramlottak ki. A kötet az idegen etnikus közegbe tagolódó diaszpóra-magyarság tudaterózióját, részben természetes, de a befogadó állam részéről politikai eszközökkel is siettetett „elfejlődésének” folyamatát, s e folyamat feltartóztatását célzó magyar kormányzati erőfeszítéseket tárja az olvasó elé.

A **2. fejezet** a tömeges kivándorlás okait, mértékét, irányait és hatásait vizsgálja a Kárpátok mindkét oldalán. Az idegenbe távozottak a magyar közgondolkodásban, mint a hazától elforduló, kötelességmulasztó „megtévedtek” jelentek meg. Ennek megfelelően a problémát kormányzati szinten pusztán adminisztratív intézkedésekkel kívánták kezelni. A kormányzati körökben azonban a nemzet erejét megcsapoló tengerentúli migrációval szemben a szomszédos délszláv- és román-lakta vidékekre történő (ki)telepedést – tévesen – az ország demográfiai feleslegének „természetes” levezető csatornájaként, a magyar befolyás hagyományos balkáni kiterjesztéseként értékelték. Ám a kivándoroltak tudatállapot-romlása, majd tömeges beolvadása kijózanító hatással volt a nemzetpolitika formálóra.

A munkaerő- és szakemberhiánnyal küszködő román társadalom a bevándorolt magyarokban a magas munkakultúrájú, nagy munkabírású, megbízható munkaerőt értékelte; ugyanakkor bennük erdélyi testvéreik elnyomóit látta, s ebben a (nagy részt kivándorolt román értelmiségiek által meghonosított) meggyőződésben elégtételt jelentett számára, hogy a magyarokkal nem kizsákmányoló úrként, ellenkezőleg, a románság szolgálóiként szembesült, s bizonytalan helyzetükre mindinkább egyetlen megoldást kínált: a beolvadást. A függetlenségét csak 1877/78-ban elnyert kicsiny Románia, nagy hatalmaktól fenyegetve ezzel valójában nem tett egyebet, mint természetes életösztönrel, eszközökben nem nagyon válogatva, de elszántan törekedett demográfiai és hatalmi pozícióinak megerősítésére. A román befogadó haza tehát egyre kevésbé mutatta korábban megszokott szebbik arcát. A gazdasági nehézségek miatt bevezetett protekcionista megszorító intézkedések elsődlegesen a bevándorolt idegeneket sújtották, s a romló létfeltételek mind több magyart szorítottak a

társadalom perifériájára. Százával tévedtek a züllés útjára a kiszolgáltatott székely cselédlányok, míg a korábban megbecsült magyar gyári munkások úgy próbálták elkerülni a diszkriminatív szabályzókkal rájuk mért elbocsátást, hogy románnak vallották magukat. A magyar munkavállalókkal szembeni elbánás a politikai propagandának is köszönhetően a századfordulóra olyannyira megromlott, hogy már aligha volt megkérdőjelezhető a kereskedelmi minisztérium bukaresti tudósítójának azon megállapítása, hogy Romániában „a magyarnál csak a zsidót gyűlölik jobban”. A visszás magyar törvényi szabályozás miatt állampolgárságukat záros időn belül elvesztő migránsok ezer számra váltak választott hazájuk „hazátlan” státuszú lakóivá (*bozgor, boanghen*), s mint ilyenek, a román beolvasztó törekvések természetes célpontjává.

Tevékenységük és létviszonyaik alapján sajátos típusokba sorolható a beáramló népesség (idénymunkások, cselédek, iparosok), ezek nagyságrendjéből kiindulva tettem kísérletet a magyarság demográfiai jellemzőinek, létszámának meghatározására a szakmailag is kifogásolható román statisztikák (amelyek csupán vallási és állampolgársági adatokkal számolnak, anyanyelvekkel nem) és egyházi összeírások, valamint kortárs szakértők becslései adatainak ütköztetésével. A regáti magyarság létszámát a magyar ajkú csángók figyelembevételével 100000 és 150000 fő közé tehetjük a korszakban, noha semmilyen támpontunk nincsen a tovább vándorlás, valamint a természetes, és hatósági presszióval siettetett asszimiláció mértékéről.

A **3. fejezet** azt vizsgálja, hogy a kivándorlási és asszimilációs veszteségek láttán, valamint a nemzetiségi mozgalmak fokozott centrifugális nyomatékát tapasztalva magyar kormányzat nemzetpolitikai felfogásában történt-e hangsúlyváltozás a 19–20. század fordulóján.

Nos, a *Széll*-kormány idején a fiatal *Klebensberg Kuno* fogalmazta meg azt a nagy ívű cselekvési tervet, amely egy defenzív, de aktív nemzetpolitikai program részeként szakított a *Bánffy*-éra meddő asszimilációs politikájával, s a saját „faji erő” megóvásával próbálta erősíteni a magyar nemzet pozícióit, mindenekelőtt a nyelvhatárokon. Ezt a távlati célt szolgálta „Az idegenben élő magyar honosok nemzeti gondozása”-nak programja, amely idegenbe szakadt magyarság távlati hazatelepítésével számolt, az ország gazdasági eltartó képességének javulása függvényében. Átmenetileg azonban, főként kulturális eszközökkel („templommal és iskolával”, hazafias jellegű sajtóorgánumokkal (és ösztöndíjakkal, gazdasági tanácsadással stb.) munkálták a regáti magyar szórvány nemzeti azonosságtudatának megtartását.

Budapest politikai kudarcra ugyanakkor, hogy sem egyházi, sem kulturális vonalon nem sikerült haladást elérni az akkoron ötvenezresre tehető még magyar ajkú moldvai csángók ügyében. Az erdélyi románság (közel hárommilliós) tömegére és az anyanemzete által is ösztönzött politikai aktivizálódására tekintettel az akció – a be nem avatkozás elve szerint – csak a magyar állampolgárok és a „hontalanná” lettek felkarolását biztosította, abból a román állampolgárságú csángók óhatatlanul kirekedtek. Pedig a katolikus egyház – jóval az állami segélypolitika megindulása előtt – lépéseket tett a „keleti magyarság” felkarolására. Az anyaország „meghosszabbított karja” a katolikus főpapság által létre hívott *Szent László Társaság* volt, amely már 1861-es megalakulásától állandó kapcsolatot tartott missziós elhivatottságú papok és tanítók révén a romániai magyarság őshonos részével, a csángókkal. S

ez a kapcsolat ígérkezett a legmegfelelőbb „medernek” a titkos nemzetvédelmi akció lebonyolítására is.

A **4. fejezet** a „lelkek” megtartásának egyházi kereteit írja körül, megállapítva, hogy az alulról építkező és a román államtól autonómiát nyert protestánsok előbb tudtak intézményes feltételeket teremteni kivándorolt hitsorosaiknak, míg a katolikusság esetében a számszerű abszolút többség és a Budapest által együttműködésre bírt bukaresti érsek támogatása jelentett előnyt az érdekérvényesítéshez.

Bizonyos kockázatokkal természetesen így is számolni kellett. A katolikus egyház esetében hiába volt a hívek kétharmada (a csángókat is számítva) magyar, a német ajkú érsek megértő, s majdan segítő partnerré válását hosszas diplomáciai előkészítéssel és jelentős anyagi áldozatok árán lehetett elérni. S a kapcsolatok így sem alakultak felhőtlenül. Hornstein érsek személyes „hála” pénzén túl a magyar hívekkel működő vegyes eklézsiák anyagi támogatására próbált Budapesttől egy a megajánlott többszörösét kitevő összeget kicsikarni. Menesztése után Netzhammer érsek viszont a magyar katolikus iskolák lelki felügyelete jogcímén vívott presztízsvitát az akció vezetésével. Majd az egyházi ingatlanok tulajdonjogának kérdése okozott gondot a partneri együttműködésben. A ferences egyházi intézményi központ, a Barácia sorsa is mindvégig viták forrása maradt! A magyar alapításúnak tartott, s korábban az etnikus arányoknak megfelelően magyar befolyás alatt álló intézményben a századfordulótól kezdődően a nagyobb gazdasági és kapcsolati háttérrel rendelkező németek váltak hangadóvá, akik az önálló magyar eklézsia megalakítását is hosszabb ideig blokkolni tudták.

A református egyház autonóm működése szélesebb mozgásteret biztosított az akciónak, ám a teendők összehangolásának olykor fékezője is volt. Az egyházkerületi főhatóság Kolozsvárt nehezen mérte fel a sajátos a regáti viszonyokat. Gyakran elhamarkodott személyi döntések születtek. A hivatali adminisztráció és gazdálkodás csak Újváry István kinevezésével vált rendezetté, s szilárdult meg a frissen alakult romániai egyházmegye tekintélye. A református tanodák felügyeletét is ellátó esperes nyilvánvaló szellemi fölénye, konok hazafisága és „bizantinikus” vezetési stílusa azonban ellentétek forrása lett, beosztottjaival, katolikus pályatársaival és a román hatóságokkal is; miközben elévülhetetlen érdemeket szerzett a református iskolarendszer kiépítésében, s a vidéki diaszpórák szervezésében.

A regáti magyarságnak ötödét kitevő reformátusság ugyanakkor okkal hivatkozhatott arra, hogy esetükben „... a felekezet és faj fogalma egy és ugyanaz.” S ezt miniszteriális körökben sem vitatták. (Talán ezért is mutattak engedékenységet a galaci református törpeiskola – különben ésszerűtlen – fenntartására.) A megosztó hitfelfogások ellenében Budapest elsődleges taktikai utasítása az volt, hogy a gyerekeket felekezeti hovatartozástól függetlenül „tereljék be” a legközelebbi (rend szerint egyetlen) magyar iskolába, ezzel sokakat megmentve a gyors beolvadástól. A két felekezet nem ok-talan, de káros versengése miatt a vallásbéke mégis mindvégig igen törékenynek bizonyult, ami lehetőséget teremtett a román hatóságoknak a külföldi állampolgárságúak intézményi ügyeiben a jogtalan beavatkozásokra.

Az **5. fejezet** a tanköteles korosztály anyanyelvi képzését és nevelését biztosító magyar oktatási intézményhálózat megteremtését és működését taglalja. Az akció kezdetén a magyar gyermekek nagyobb része már a Regátban született. A mindennapokban a román volt a közvetítő nyelv, s csak a szülők állhatatosságán múlott anyanyelvük megtartása. Ebben a mindennapos küzdelemben csupán a (kormányzati forrásokból) kiépülő katolikus és református magániskolák hálózatától remélhettek segítséget. A külföldi fenntartású iskolák azonban nem voltak felruházva a végbizonyítvány kiállításának jogával. Ráadásul esetenként csak nagyobb távolságban, és nagyobb anyagi tehervállalással (1912-ig tandíj fizetésével) vehették igénybe. A magyar kultúra melletti elköteleződés részben a lelkiismeretes oktatói gárdának köszönhető, s a korábbi komfort nélküli bér-épületeket kiváltó modern, világos (tornateremmel s a fővárosban vízöblítéses WC-vel, színházteremmel, orvosi szobával, tanítói- és gondnoki lakással is ellátott) iskolaépületeknek. Benne a jutányos étkeztetést és délutánonként a pedagógiai felügyeletet is biztosító szolgáltatásokkal. Ehhez járult még a rászorultak ellátása téli ruházattal, s ingyen iskolaszerekkel, tankönyvekkel. A továbbtanulni vágyó lányok a varróiskolákban, vagy a román főváros polgári iskolai tanfolyamán képezhették magukat; a fiúk a tanonciskolában nyerhettek szakmai képzést, de tizenéves korosztály még tovább is élvezhette a közösség óvó-védő gondoskodását a vasárnapi iskolában, ahol gyakorlatias ismereteket, erkölcsi útmutatást és életvezetési tanácsokat nyerhettek.

A román fővárosban a református egyház előadás-sorozatokat pallérozta oktatói gárdáját, illetve évente vizsgatanítással egybekötött pedagógus-tanácskozást is szervezett. A katolikus tanítói kar viszont a személyes kapcsolattartás terén és a családgondozásban mutatott fel elismerésre méltó eredményeket. A magyar iskolahálózat kettős szakfelügyeleti rendszerben működött (a református esperes, és a katolikus érseki helynök vezetésével). Ugyanakkor mind gyakrabban fordult meg a magyar állam pénzén működő magániskolákban a román szakfelügyelet is. Szemléken ritkán jeleztek szakmai hiányosságokat, viszont kifogásolták a kiszolgáló egységek komfortfokozatát, vagy az osztálylétszám előírásoktól eltérő mértékét. A magyar nyelvű iskolai adminisztrációt és a tananyag hazafias tartalmát már zaklató jelleggel, az iskolák ellehetetlenítésének szándékával rótták fel a fenntartónak. A román szakhatóság beavatkozási kísérletei közül tán a legvisszatetszőbb a tantervi egységek és tankönyvek anyagának cenzúrázása – esetenként betiltása – volt, mondvacsinált „hibák” miatt. (Mint hogy Romániát balkáni országnak nevezték, vagy ha egy matematika könyv feladatsorában magyar városok szerepeltek – román helyett). S nem riadtak vissza attól sem, hogy irredenta szemléletű román tankönyvek használatára kötelezzék a magyar tanodákat.

A magyar nyelv kötelező iskolai oktatását szorgalmazó 1904. évi Berzeviczy-féle törvényjavaslat heves tiltakozást váltott ki a kulturális autonómiához szokott hazai románság körében. Spuru Haret román kultuszminiszter válaszul egy tervezetet dolgoztatott ki, amely a külföldi magániskolákban kötelező román nyelvórák számát heti kettőről hat órára kívánta emelni. S ez a javaslat már a tantervi célok teljesülését veszélyeztette, ezért Budapest a közös külügyminiszter közbelépését kérte. Mégis a pusztaszerencsének köszönhető, hogy a román parlamenti választásokat elbukó Liberális Párt nem tudta törvényerőre emelni a javaslatot. Az államnyelv terjesztésére irányuló kormányzati törekvéseket a két szomszédos országban ugyanakkor igen eltérő feltételek jellemezték. Míg a külföldi állampolgárságú magyarok a

Regátban mind tudtak románul, addig a magyar állampolgárságú hazai románságnak 1910-ben csupán 12,1 %-a ismerte az államnyelvet, ami erősen megkérdőjelezi a „brutális magyarosítás” vádát. (Mégis a széleskörű román politikai hírverés hatására az 1907-ben törvényerőre emelt Lex Apponyit nemzetközi felháborodás övezte, míg a román törekvések nem váltottak ki nemzetközi visszhangot.)

A **6. fejezet** a kivándoroltak kulturális, karitatív és szakági önszerveződéseit veszi számba a román fővárosban és vidéken. A Regátban megélhetést kereső székelyek nagy számban fordítottak hátat Budapest nemzetpolitikájának, azzal érvelve, hogy a kormánynak a mandátum-realizálási okokból támogatott nemzetiségi peremvidékek előbbre valók, mint az ellenzékhez húzó, de a történelmi erőpróbák idején mindig helyt álló székelység megtartása szülőföldjén. Ezért írhatta az egyik regáti magyar tisztviselő, hogy míg a kivándoroltak a kenyéradó országgal túlságosan szervilisek, az elbocsátó hazával szembeni tiszteletük egyre fogyatkozik. A regáti konzulátusok főként román és német hivatalnokai és némely kormánytisztviselő ezt a dacos „hűtlenséget” a kivándoroltak alacsony műveltségi és erkölcsi szintjével hozták összefüggésbe, s a jogaikban korlátozott, megélhetési gondokkal terhelt iskolázatlan honfitársaikat „söpredék”-nek bélyegezték. Ezt a sarkos tételt látszott igazolni, hogy az egyesületekben dülő kisszerű civódások és presztízsharcok idézték elő az előkelő „úriemberek” távol maradását is. Az állampolgárság lazuló kötelei, s az idegen közeg sodrása csakugyan nagyra növelték az egyéni ambíciókat, amiben sértettség, bizonyítás-vágy, s a könnyű élet csábításaival szembeni esendő engedékenység is szerepet játszhatott. E sajnálatos elhajlások arra indították az akció döntéshozóit, hogy kezdeményezzék a közösség szellemi vezetésére alkalmas emberek „örösváltását”, mivel a belső vitáktól tépázott regáti magyar „civil társadalom” nem alkalmas arra, hogy biztos szervezeti háttérrel nyújtson a támogatási programnak. Már amiatt sem, mivel az egyesületek nem számítottak jogi személyeknek Romániában, így a hatóságok egyetlen tollvonással ellehetleníthették működésüket.

Ugyanakkor az elmarasztaló vélekedések ellenében hat, s a regáti kivándoroltak hazaszeretetét, áldozatkészségét dicséri az általuk állított nyergestetői honvéd-emlékmű, vagy évenkénti népes csíksomlyói zarándoklataik, nem szólva a jótékonyági akciók sokaságáról, amelyekkel az odahagyott hazában történt természeti katasztrófák kárvallottjain próbáltak segíteni, vagy éppen a Tudományos Akadémiát támogatták.

A **7. fejezet** az akció gazdasági támogatási terveit és fejlesztő próbálkozásait veszi számba.

A hazai születési arisztokrácia és gazdasági elit a visszatérés bizonyossága nélkül eresztette szélnek a magyarság (és a nemzetiségiek) sűrű rajait, s a hitbizományok gúzsában elmaradó földreform miatt a kivándorlók csakugyan túlzott várakozással néztek a kenyéradó új hazára. Annak ellenére, hogy már az akció kezdetén elfogadottá vált, hogy a nemzetgazdálkodási célok nem teljesülhetnek a kivándoroltak gazdasági támogatása nélkül. 1906 őszén a magyar kormányfő is hitet tett a mellett, hogy a létfenntartásukban is segített kivándorlók egy kedvezőbb gazdasági helyzetben visszatérhessenek az óhazába. Ám csupán jogszabályi feltételek terén történt előrelépés. Az iparosokat viszont a hazai gyáripar termékeinek magasabb minőségének és mérsékeltebb árainak versenye tartóztatta. Egyes hazai

nagyvállalatok a székely iparosságnak kínáltak ugyan szerény alkalmazási kvótákat, és történt néhány államilag támogatott önerős földparcellázási akció is. Az 1910-ben tartott gyergyószentmiklósi székely kongresszus munkalehetőséget és a hazaköltözés támogatását követelő, vagy a regáti bérektől változatlanul elmaradó hazai keresményekről szóló indulatos felszólalásai mégis az ígéretek teljesületlenségéről tanúskodtak. E kudarc okán kerülhetett be a Romániai akció programjába a cseléd- és munkásotthonok felállításának terve a lecsúszás veszélyének leginkább kitett társadalmi csoportok védelmében. A romániai magyar sajtóban is rendszeresen jelentek meg munkaalkalmakról szóló híradások, gazdálkodási szaktanácsok annak érdekében, hogy jobb egzisztenciális körülményekhez segítsék a kivándoroltakat. Az iparos réteg vállalkozásainak felkarolására olcsó hitelnyújtási lehetőséget is próbáltak teremteni. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal folytatott tárgyalások azonban megfeneklettek. Részleges eredményt hozott a kereskedelmi (és ipar)kamara alapításának terve is. Így a kormányzati tervekhez képest a kivándoroltak tömeges visszatelepedésének sajnálatosan nem az anyaország vonzóvá tett munkaerő-piaci feltételei adtak lendületet, sokkal inkább a gazdasági diszkriminációval súlyosbított regáti megélhetési gondok.

A **8. fejezetben** megállapítást nyer, hogy a tájékoztatás és tudatformálás elsőrendű eszközeinek (egyúttal a román politikai támadásokkal szembeni leghatékonyabb fegyvernek) már a tárgyalt korszakban is a sajtó számított. Már azért is, mivel a „felnöttek iskolájának” tartott templom a katolikus többség számára csak szórványosan kínált anyanyelvű ígéhirdetési alkalmakat. Az iskolák célzott, módszeres és intenzív pedagógiai hatásgyakorlása pedig csupán a tanköteles korosztályt érintette. Néhány esztendeig. A hírlapok ezzel szemben minden regáti magyar otthonba eljuthattak hazafias, építő tartalmakkal. Igaz, a nagyfokú írástudatlanság komoly akadályt jelentett, a századforduló gazdasági nehézségei pedig a fizetőképes kereslet beszűkülését hozták, így lehetetlen volt „lefedni” a magyar ajkú olvasóközönség egészét. A diaszpóra műveltebb tagjai amúgy is a hazai és román vezető lapokból tájékozódtak. A regáti magyar hírlapírók, ha értették is a mesterségüket, a hírforrások elérésében és a megjelenés gyakoriságában sem versenyezhetek az országos lapokkal. A pár százas vagy néhány ezres példányszám és heti két-háromszori megjelenés ellenére mégis jelentős kört tudtak megszólítani. Köszönhetően az ellenzékies, ugyanakkor mindkét hazához lojális hangvételnek, a kivándoroltakat közelebről érintő témáknak és a hasznos, eligazító tanácsoknak, s a néplapokra jellemző közérthető nyelvezetnek.

A romániai magyar sajtó azonban kétfrontos küzdelemre kényszerült, részben a bevándorló magyarok jogainak védelmében, ugyanakkor – az ellenségeskedés kockázatos közegében – a két szomszéd nép megbékítésén is fáradozott. E kettős érintettség okán lett a mindenkor regáti magyar újság a magyar–román viszony tükré, s – mindkét irányban – konstruktív békéltetője. Példája azonban a Kárpátok egyik oldalán sem talált követőkre. A két szomszéd országban mindennapos gyakorisággal jelentek meg felelőtlen, gyakran uszító hangvételű írások, amelyek a botránykeltést hasznos módnak ítélték a hazafias helytállás igazolására; és természetesen az eladott példányszámok növelésére. S ezzel cseppet sem könnyítették meg a diplomaták dolgát. Az akció kezdetén ezért tett ígéretet a magyar miniszterelnök a közös külügyminiszternek, hogy a vezető lapokat arra fogja inteni, hogy még a jó hírek közlésétől is tartózkodjanak (hiszen a túlparton ezzel is gyúanyagot szolgáltatnak az ellenségeskedéshez).

A román és a magyar sajtóvilág viszonya a legkevésbé sem volt barátságos. A legharsányabban magyarellenes romániai lapokat kitiltották a magyar olvasói piacról, a hazai román sajtómunkások pedig gyakorta szenvedtek el rövidebb fogházbüntetést a közös hazával ellenséges közleményeik miatt. S persze, idézhetjük a román laptársak barátságtalan megnyilatkozásait a „báránybőrbe öltözött farkasok”-nak nevezett regáti magyar szerkesztőkről, akiknek pusztán működését a sajtószabadsággal való „visszaélésnek” tekintették. S hogy elvetemült céljaikat – mint „a csángók tudatának megzavarását” – el ne érhessek, a Román Posta nem kézbesítette a magyar lapokat moldvai előfizetőinek... Mi több, a román hatóságok, vagy a feltüzelt diákság a nekik nem tetsző újságírókat kiüldözték az országból (mint Vándory Lajos szerkesztőt a „keleti válság” idején). A bíráló hangok elnémítására azonban finomabb eszközök is kínálóztak: Scheier Németh Ignácot a magyar olvasópiacot megosztó lapalapításáért csak megvádolták a román belügyi hatóságokkal való együttműködésért, Székely Béla viszont részben önmagát leplezte le, illetve Bukarest elfoglalása után bizalmas levéltári iratok igazolták román (pontosabban kettős) ügynök voltát. A román titkos szolgálat efféle manőverei mondhatni feleslegesek voltak, hiszen a magyar lapoknak lét-érdeke fűződött ahhoz, hogy ne húzzanak ujjat a román hatóságokkal. Az akció kezdetén a Bukaresti Magyar Újság új szerkesztőjét is a Romániával szembeni lojális hangütésre utasította az akció vezetése. (S ugyancsak Poliány Zoltán volt az, aki – felettesei megbízásából – cáfolta a magyar iskolák elrománosításáról szóló, rémhírterjesztéssel felérő budapesti híradást.) Nem volt könnyű dolga a Lex Apponyi elfogadását követő éles politikai pengeváltások időszakában az „utódlap” Romániai Magyar Újság szerkesztőinek sem. Akkor, amikor a román sajtó a bevándorolt magyarok kiutasítását követelte, a nagy nyilvánosságot kapott vitás kérdésekben kellett tényszerű és higgadt beszámolókat közölnie. S ő konok békítő szándékkal a lap főmunkatársa által a gyors léptekkel fejlődő Romániáról készített országismereti album sikeres budapesti bemutatójának hírére tette közzé, s történész munkatársuk negatív előítéleteket és politikai téveszméket oszlató cikksorozatát, valamint a közös múlt pozitív epizódjait a köztudatba visszaemelni próbáló építő írásait. Ám a háború előestéjén erre már nem volt fogadókészség...

A **9. fejezet** a Biblia után a magyar háztartásokban leggyakrabban fellelhető olvasnivalót, a Romániai Magyarok Nagy Képes Naptárát mutatja be, amelyet ugyancsak a magyar hetilapok konstruktív felfogásában szerkesztettek. Az évente nagy példányszámban közreadott kiadvány a kalendáriumok mindennapi életben jól hasznosítható híryanagán kívül átfogó képet próbált adni a magyar történelemről, s az óhaza (némiképp megszépített) társadalmi valóságáról. A kínálatot irodalmi szemelvények, életvezetési útmutatás és adomák gazdagították; de a hír- és képanyagában helyet kaptak prominens románok is – sűrű utalással a két nép sorsközösségére (mindenekelőtt a török-ellenes küzdelmek gazdag hagyományára). S innen nézve nem is olyan meglepő, hogy szerkesztője 1906-ban a Károly király 40 éves uralkodását ünneplő országos kiállításon a legmagasabb elismerést kapta, s a kalendárium is nagydíjat nyert.

A **10. fejezet** az anyaországi ösztöndíjas képzés kereteit és típusait mutatja be. A regáti magyar iskolarendszer zsákutcás jellege miatt nem volt biztosítható, hogy a kivándoroltak közösségei számára jól képzett vezető réteget neveljenek ki. A magyar magániskolák

végzősei ugyanis csak különbözeti vizsgák letétele után folytathatták tanulmányaikat a román iskolarendszerben, amely kizárólag a román kultúra értékeit közvetítette. Az anyaország által kínált szakmunkás- és felsőfokú ösztöndíjas képzés ezzel szemben erősíthette a saját kultúrához, s az óhazához való kötődéseket. – Ideális esetben. Az ösztöndíjas „vetés” ugyanis nem mindig szökött szárbá... Az eltérő követelményszint, szokások, létfenntartási körülmények épp úgy kitérítették a jelölteket pályájukról, mint a kellő alkalmazkodási készség, szorgalom, vagy erkölcsi állóképesség hiánya. Emiatt sokan pályaelhagyók lettek. Mások sikeresen vették ugyan az akadályokat, de kedvező álláshoz jutva nem tértek vissza a diaszpórába, s ezzel a képzésükre fordított befektetés a kintiek számára nem hasznosult. A távlati célt, a hazatérést nyilvánvalóan keresztezte a saját kisközösség erősítésének, s majdani vezetésének aktuális igénye. Csakhogy a társadalmi ranglétrán feljebb jutó végzett ösztöndíjasokat a kibocsájtó regáti közösség új minőségükben gyakran nem fogadta el. Szakértelmüket megkérdőjelezték, megváltozott magatartásukat, stílusukat fölényeskedésnek, legalább is hűtlenségnek érzékelték. S jórészt ennek tulajdonítható, hogy az a kormányzati szándék, hogy az önjelölt egyleti vezetők, és méltatlan hangadók helyébe jól képzett, kiegyensúlyozott személyiségek lépjenek, csak részben teljesült.

Az ösztöndíjas iskoláztatás egy másik típusát a magyar iskoláktól messzire eső településeken élő tankötelesek anyaországi képzése jelentette. A szórványban élő tanulók magyarként való megtartása szándéka hívta életre a *predeáli* és *berecki határ-internátusokat*. E bentlakásos intézetek végzettjei számára további boldogulást kínált az óhaza, rendszerint „családegyesítéssel”, a szülők és családtagok hazatérésével.

A nevelési és szociálpolitikai célok együttes érvényesülését példázza a regáti árvák és félárvaik százainak hazahozatala és állami gondozásba vétele Marosvásárhelyen.

A **11. fejezet** az akció történetében komoly változásokat hozó világháború időszakára tekint vissza. Habár kirobbanása után a szövetséges Románia „semlegességet” hirdetett, ám Erdély megszerzése érdekében szinte azonnal magasra csaptak a Monarchia és Magyarország elleni indulatok. Ezek hatására felgyorsult a magyarság hazaáramlása. Az óhaza azonban a visszatelepelési támogatást feltételekhez kötötte (saját erő, vagy szakképzettség, hazafias értékrend). A hazatérőknek politikai szűrőn is át kellett esniük, hogy a „selejtes elemek” ne fertőzzék a honiakat a szocializmus tanaival. S mivel a dualista magyar állam továbbra sem gondoskodott állampolgárai százezreinek megélhetéséről, nem csoda, hogy a regáti magyar férfiak közül sokan (különösen a „hontalanná” lettek), nem tettek eleget az óhazából érkezett behívóparancsnak. Bukarest ezzel szemben gyors és engedékeny lépéseket tett az oly sokáig blokkolt román állampolgárság megadásra – hogy a hontalanok munkaereje, adója és „vére” a választott hazáé legyen. Sokan éltek is a lehetőséggel. Ironikus, hogy a két hon közötti hányódás számukra úgy ért véget, hogy – immár „állampolgári jogon” – román egyenruhába kényszerültek, a magyar helyett. Gyermekeik ezek után már nem járhattak magyar iskolába.

A foghíjassá váló padosorok, a fűtőanyag hiány miatt több iskola szüneteltette működését. A tanítók, lelkészek egy részét internálták, mások az anyaországba menekültek. A nélkülözések miatt az egyházi és civil közösségek vegetáltak, viszont érthetően megélnékült karitatív tevékenységük. Már az 1916 augusztusi román orvtámadás napján betiltották a Romániai Magyar Újságot. A magyar vallási-oktatási és civil szervezetek, intézmények intézményi

keretei és működése csak Bukarest 1918. évi elfoglalása után újult meg, ám a háború végnapjaiban a győztesekhez csapódó román kormány szinte valamennyit felszámolta. A regáti magyarság számára a megalakuló Nagy-Romániában kezdetét vette a mostoha kisebbségi lét.

12. fejezet a Romániai akció mérlegét vonja meg. A romániai – döntően kulturális – akció a Bukarestben s a vidéki városokban is jelentős beruházásokat valósított meg. Mindkét felekezeten nagy iskolaközpontokhoz jutott, tanári lakásokkal, tornateremmel, kantinnal, s a világháború kezdetére a külvárosi katolikus központ is megnyitotta kapuit. A szétszórtságban élő családok gyermekei magyar közegben, határ menti bentlakásos iskolákban tanulhattak, megszervezték az iparos továbbképzést, a tanonc- és polgári iskolai oktatást, s ösztöndíjjal a „kiművelt emberfők” képzése is megoldódni látszott az anyaországban.

Az országhatáron belül zajló szlavóniai társakció mérőszámaihoz képest a regáti beiskolázási mutatók mégsem voltak megnyugtatóak. Ha azonban figyelembe vesszük az idegenellenes légkört, a külföldi működési feltételek szorító nehézségeit, mégis összességében kedvező mérleget vonhatunk. Ugyanakkor jogosultnak tűnik az akció egyik „bizalmi férjijának” megállapítása, amely szerint tévedés volt a regáti magyar tankötelesek iskoláztatását az elért szintre emelni, hiszen így a magyar állam – nem csekély ráfordítással – csak képzetesebb munkaerőt bocsájtott a román gazdaság rendelkezésére. S ezzel cseng egybe Újváry István esperes aggálya, mi szerint nem hiábavaló-e a „szétszórt csontok összeszedésére és felélesztésére” irányuló minden erőfeszítés? Ezzel a „megtérülés” szempontjából a diaszpóra-gondozás örök dilemmáját fogalmazta meg. A magyar kormány szándékait azonban a népesség- és munkaerő megtartása mellett egyfajta együttérzésből fakadó felelősségvállalás is jellemezte. Klebelsberg Kuno az akció kezdetén vetette papírra a támogatásról: „elvitathatatlan jogunk, sőt kötelességünk”. Csakhogy átütő szociálpolitikai program nélkül sikeres nemzetpolitikát folytatni már akkor sem lehetett! A birodalmaktól határolt és egy fél országnyi, saját állami létre vágyó nemzetiséggel küszködő magyarság erejét gyarapítani a politikai bázis kiteljesítésének reformkori receptjével lett volna lehetséges. Feltéve, ha a jogkiterjesztés együtt jár a biztos megélhetés feltételeinek megteremtésével.

A demagóg szóvirágok és a szemérmes hallgatás közepette elsikkadó szociális reform talán biztosított volna némi haladékokat az ezeréves Szent István-i Magyarország fennmaradásához, a világháború azonban a Monarchiát visszavonhatatlanul maga alá temette. A történelem nem adott több esélyt Klebelsberg 30 és 50 évre kidolgozott nemzetpolitikai programjának teljesüléséhez. A kiegyezéstől számított fél évszázad, a „boldog békeidők” haladéka gyorsan lepergett, de a mutatók gazdasági és kulturális eredményeket nem tetőzte be egy sikeres érdek- és értékharmonizáció magyar és nem magyar, tehetős és nincstelen között. A Kárpát-medence természetes földrajzi és gazdasági egységét képmutató nagyhatalmak és mohó szomszédok a győztes jogán, s a „kárpótlás” okán új erőterekbe próbálták tagolni. Tegyük hozzá, mostanáig épp oly sikertelenül, mint amennyire kudarcot vallott a dualista korszak magyar elitje is az itt élő nemzetek kölcsönös tiszteleten alapuló megbékítésében.

E magasztos várakozásokhoz képest a Romániai akciónak szerényebb céljai is csak részlegesen teljesültek. Mégis fontos nemzetpolitikai eredménynek számít, hogy „az elhanyagoltság évtizedei”-nek önelégült, nemtörődöm viszonyulásán túllépve egy tervszerű,

részletekig kidolgozott és végig vitt programmal próbálták javítani a magyarság meggyengült térségi pozícióin. De ezek az erőfeszítések mégsem voltak elégségesek. A széthullás küszöbén (1919-ben) önkritikusan jegyezte meg Petri Pál, a horvát-szerb térségben zajló program egyik irányítója, hogy „Az e célra fordított anyagi eszközök [...] sohasem állottak arányban a cél fontosságával.”

Az utókor bírálatai részben annak tulajdoníthatóak, hogy a program titkos jellege miatt nem értesültek kellő részletességgel a nemzetgondozási akció szervezeti és gazdálkodási hátteréről. A bukaresti reformátusság két világháború közötti elszánt vezetőjének, Nagy Sándornak arról sem volt tudomása, hogy a protestáns intézményhálózatot nem a hívek adományaiból fejlesztették, hanem kormányzati forrásokból. A lelkész ugyanakkor – a diplomáciai viszonylatok jelentőséget alábecsülve –, a román állampolgárságú csángók kirekesztését a támogatásokból tudatos „feláldozásnak” és „árulásnak” nevezte. Végkövetkeztetéseit tekintve Petri (érintett volta ellenére) hasonlóan szigorú álláspontra jutott, mondván, hogy az akció legfőbb célja, a kivándoroltak nagyobb arányú hazatelepedése a földreform elszabotálása miatt maradt el. S a másodlagos cél, a választott hazában élők nyelvi-nemzeti azonosságának ápolása és megtartása pedig a helyi vezetők alkalmatlansága s a „külföldi telepekkel való személyes érintkezés hiánya” miatt szenvedett kudarcot. S noha okfejtését a Tanácsköztársaság kimúlása utáni hetekben politikai mellézköngék terhelték, láttelepe a lényegre ragadja meg, hiszen az önfenntartás képessége, s az anyagi és kulturális javak „megfelelő” arányú birtoklása csakugyan az egészséges öntudat alapja, jelesül a nemzeti öntudaté. Amely öntudatra szellemi-lelki impulzusokkal, a közösségépítés mindennapos tapasztalatával felvérteződve juthat el az egyén, így képessé válva sorsközösséget vállalni nemzettársaival; s egyben élvezve ennek a köteléknek az oltalmazó-megtartó erejét. Ám a mulasztás éppen itt tűnik súlyosabbnak. A szász és román konzulátusi alkalmazottak, s az akciót ugyancsak hűvös távolságtartással intéző miniszterelnökségi tisztviselők leereszkedő magatartása, de a kontraszelektált tanítók, lelkészek gyakori szereptévesztése is sok eljátszott esély okozója lett. A való élet visszasságai, s az akcióban szerepet játszó közreműködők emberi esendősége mindenesetre meglehetősen ellentmondást mutatnak a támogatás-politikai alapelvekkel. A kezdetekkor ezeket az akció programjában emelkedett felfogásban írtak körül: „A romániai magyarok dolgait erős faji szeretet és igazán önfeláldozó hazafiúi buzgóság nélkül intézni nem lehet.” A gondatlan hozzáállás és számos hibás döntés oda vezetett, hogy a szellemi-lelki hatásgyakorlás célcsoportjai közül éppen a fokozott gondoskodást igénylő rétegeket hagyták kihullani. A szerencsétlen sorsú „hungarák” ügyében hiába rendeztek nemzetközi büntetőjogi konferenciát, s pusztán a határátlépések szigorításával sem lehetett megfékezni a magyar cselédlányok ezreinek külföldre széledését és elzüllesztését. S nem tudható, hogy enyhült-e a regáti magyarok legnépesebb csoportjának a fizikai kiszolgáltatottsága a tervezett cselédotthonok jóvoltából? Vélhetően legtöbbjük számára az „intézményes” és „felebaráti” segítség egyaránt elmaradt, így hát sodorta őket az élet árja, s lettek jó esetben is bojárok kitartottjai, vagy kereskedő- és kocsmáros-feleségek, akikről névváltoztatásuk után már csak kevesen tudták, hogy magyarnak születtek...

A regáti magyarokért zajló titkos segélyprogramot tekinthetjük úgy is, mint a darwinista létharc egyik kelet-európai epizódját. S ebben az összefüggésben érvényes a kortárs demográfus, Thirring Gusztáv megállapítása, mi szerint Románia „a magyarság évszázados

nagy temetője” volt. Így tehát a magyar történettudomány nem térhet ki az elől, hogy összehasonlító vizsgálatok egész sorát végezze el annak megállapítására, hogy regionális viszonylatban milyen hatékonysággal működött a dualizmus kori magyarság önvédelmi mechanizmusa. Megismerve egyúttal az állam fedőszerveként működött Szent László Társulattal (és a délszláv vidékeken működő Julián Egyesülettel) rokon Román Kulturális Egység Ligája, a német Deutscher Schulverein, az olasz Lega Nazionale, a horvát Družba sv. Ćirila i Metoda, a szerb Društvo Sveti Sava, vagy akár a görög Ethniki Etaireia törekvéseit, sajátos módszereit és ezek eredményét a nemzeti közösség anyaországi joghatóságon kívül élő tagjainak gondozásában.

S mennyivel célra vezetőbb lenne, ha egy ilyen széles körű kutatást a szomszéd népek tudományosságával karöltve végeznénk el. Ám nem lehetnek illúzióink a felől, hogy e vizsgálatok eredményeit régióink tudományos és politikai fórumai – rövidlátó érdekektől vezetve – mennyire másként értékelnék... Az öngazolás készítése, s a bűnbakkeresés ösztöne ugyanis mélyen van kódolva a nagyhatalmaktól szorongatott Duna-völgyi népek habitusában, hiszen tagadhatatlanul szükségük volt bizonyos önszuggeszcióra, bocsánatos öncsalásra a puszta túléléshez.

Ám manapság sokkal inkább tárgyyszerű szembenézésre volna szükség – ami e kötet megírásának is legfőbb célja volt! Mert évszázadok óta hiába ítéltünk együttműködésre, ha a trianoni békeparancs centenáriuma még mindig egy legyőzött nép, és revánstól tartó győztes szomszédjai méregetik egymást a Kárpát-medencében – roppant globális erőktől ölelve...

* * *